

Гісторыя мовы. Дыялекталогія. Тапаніміка

УДК 811.161.3'373.211(476.2-37 Рэчыца)

Н. А. Багамольнікава

МІКРАТАПАНІМІЯ ВЁСКИ ВЕДРЫЧ РЭЧЫЦКАГА РАЁНА І ЯЕ НАВАКОЛЛЯ

У артыкуле раскрываецца спецыфіка мікратапонімаў адной з вёсак Рэчыцкага раёна ў сувязі з іх узнікненнем і асаблівасцямі функцыянавання.

Пад тэрмінам *мікратапанімія* разумеецца сукупнасць уласных найменняў прыродных, радзей створаных чалавекам фізіка-геаграфічных аб'ектаў, якія маюць вузкую сферу ўжывання (ад гр. *mikros* 'вельмі малы, дробны', *topos* 'мясцовасць' і *онума* 'імя'). Да мікратапонімаў адносяцца назвы лясоў, палёў, урочышчаў, лугоў, малых па памеры балот, сенажацей, пашаў, ручаёў і інш. Такія назвы функцыянуюць у межах невялікіх тэрыторый, вядомы вузкаму колу людзей, што жывуць побач. У выніку ствараюцца нязручнасці і цяжкасці для збору фактычнага матэрыялу. Менавіта гэтым можна патлумачыць той факт, што яшчэ адна важная праблема – пытанні мікратапаніміі – на сёння распрацавана недастаткова. Мікратапанімія як асобная вобласць выдзелілася з тапаніміі і адрозніваецца ад апошняй тым, што ў ёй экстралінгвістычныя фактары праяўляюцца больш выразна.

Праведзены агляд навуковых прац па мікратапаніміі дазваляе канстатаваць, што ў яе даследаванні існуе лакуна: вывучаліся альбо толькі некаторыя рэгіёны: Слаўгарадчына (І.Я. Яшкін), Случчына (Я.М. Адамовіч), Стаўцоўбшчына (А.М. Прышчэпчык), наваколле Гомеля (А.Ф. Рогалеў), Мазырскае Палессе (Г.А. Іванова), Магілёўшчына (В.І. Рагаўцоў і С.Я. Кечык), альбо асобныя населеныя пункты: вёска Кудрычы Мсціслаўскага раёна (Г.Ф. Юрчанка), вёска Любонічы Кіраўскага раёна (І.М. Гайдукевіч), вёскі Красноўскага с/с Светлагорскага раёна (В.І. Рагаўцоў), вёска Смалегаў Нараўлянскага раёна (аўтарам гэтага артыкула) і інш. Між тым, прапрыяльная лексіка – таксама цікавы пласт, што захоўвае ўказанне на заняткі людзей у мінулым, іх гаспадарку, географічнае асяроддзе, у якім жылі людзі, раслінны і жывёльны свет. Мікратапанімія з'яўляецца вельмі карысным

матэрыялам для вывучэння краязнаўства, дыялекталогіі, геаграфіі, гісторыі. Назвы выхоўваюць і прывіваюць любоў да роднага краю, “гэта россыпы народнай мудрасці, творчасць народнага генія, вынік тонкіх назіранняў чалавека над навакольнаю прыродаю” [1, с. 8].

У дадзеным артыкуле мы зробім спробу раскрыць спецыфіку мікратапонімаў в. Ведрыч у сувязі з іх узнікненнем і асаблівасцямі функцыянавання.

Населены пункт заснаваны ў 1920 г. на беразе правага прытока ракі Днепр Ведрыч (адсюль яго і найменне) жыхарамі в. Васілевічы, якую спалілі польскія войскі. 5 сямей вырашылі асвоіць за 6 км ад Васілевіч невялікую пясочную граду сярод балот. Асушэнне балот паспрыяла інтэнсіўнаму росту вёскі [2, с. 321]. Назва ж прытока матывуецца лексемай *вёдра* ‘ціхае, яснае, сонечнае і сухое надвор’е’) [3, с. 114]. У якасці неафіцыйнай назвы вёскі зафіксаваны яе варыянт *Лугас*, які суадносіцца, мяркуем, з апелятывам *луг*, што абазначае на Палессі ‘прырэчную сенажаць’, ‘забалочаны лес, парослы травой’.

Сярод жыхароў існуюць легенда і версія аб узнікненні наймення роднай вёскі, якія мы запісалі са студэнтамі філалагічнага факультэта ГДУ імя Ф. Скарыны падчас дыялекталагічнай экспедыцыі.

...Жыла ў нашых мясцінах дзяўчына-сірата па імені Ведрыца. Была яна прыгожая, працавітая, добрая і спагадлівая. Працавала Ведрыца на пана, жала жыта ў полі разам з іншымі сялянкамі. Тут яе і ўбачыў паніч. Спадабалася яму дзяўчына, і прымусіў ён яе насіць ваду з крыніцы да панскага стала. Крыніца – яе лічылі святой – выбівалася з-пад зямлі ля высокага пагорка, на якім стаяў белакаменны палац. Лёс Ведрыцы быў трагічны: паніч пазабавіўся з беззабароннай сіратой, а потым яна яму надакучыла. Не захацела Ведрыца вяртацца ў вёску, не мілы стаў ёй белы свет, страціла яна жаданне жыць, радавацца сонейку, усміхацца людзям. Пайшла небарака да крыніцы і кінулася ў бяздонне. Але здарылася нечаканае: з крыніцы раптам пацякла рэчка. Людзі назвалі яе Ведрыцай па імені загінуўшай сіраты. Вакол Рэчыцы ў мясцовых гаворках рачулку называюць як Ведрыччу, так і Ведрыцай. Ведрыца, якая стала рэчкай, пацякла ў бок Дняпра і на шляху да вялікай ракі сустрэла яшчэ адну, такую ж, як і сама, падманутую дзяўчыну-рэчку. Разам яны пацяклі да магутнага Дняпра і звярнуліся да яго са словамі: “Вазьмі нас, бацюхна, з сабой, дапамажы ў горы”. Днепр не толькі ўзяў дзяўчынак-рэчак з сабой у дарогу на поўдзень, але і паклікаў вецер і хмары з сіняга мора. Загудзела, затраслася зямля, успенілася дняпроўская вада, разваліўся панскі палац, патануў пышны паніч у водах Дняпра. А каля крыніцы на месцы палаца пасяліліся людзі.

Па словах вяскоўцаў, тут даўней і праўда былі непраходныя лясы, поўныя птушак і звяроў, дзікія рачулки, у якіх кішэла рыба. Паўсюдна залягалі сонныя, дрымучыя балоты, у якіх вадзіліся чэрці. Толькі дужыя і смелыя людзі маглі тут пасяліцца.

Версія жыхароў вёскі звязвае назву Ведрыч-Ведрыца са старажытнай індаеўрапейскай каранёвай асновай са значэннем ‘вада’. У індаеўрапейскай міфалогіі, з якой генетычна звязана міфалогія славян, *вада* разумелася як жаночы пачатак (запісана ад Жукавай Юліі Рыгораўны, бібліятэкара Ведрыцкай сельскай бібліятэкі).

Нашымі інфарматарамі з’яўляюцца вучні мясцовай школы, бібліятэкар Жукава Юлія Рыгораўна, што палявым метадам сабралі і занатавалі мікратапанімічны матэрыял вёскі, які мы і прааналізуем на структурна-семантычным узроўні ў дадзеным артыкуле.

Мікратапанімія – гэта сукупнасць тых назваў, “дробных геаграфічных аб’ектаў”, якія дадзеным, замкнутым і абмежаваным “гаворачым калектывам” успрымаюцца як адзінкі, што валодаюць унутранай формай, г.зн. як частка паўсядзённага вопыту [4, с. 31]. Іншымі словамі, у аснову мікратапаніміі пакладзены асаблівасці ўспрыняцця з’яў дадзеным моўным калектывам. З характэрных уласцівасцей мікратапаніміі лінгвістамі адзначаюцца такія, як блізкасць да агульных імён, матываванасць і наяўнасць унутранай формы [4, с. 31]. Фактычны матэрыял выяўляе ў асноўным два тыпы матывацыі ў найменнях дробных аб’ектаў в. Ведрыч і яе наваколля: мікратапонімы, матывавальныя асновы якіх характарызуюць: а) асаблівасці навакольнага ландшафту і тапаграфіі; б) матэрыяльную культуру, заняткаў насельніцтва.

У першым тыпе шырокі дыяпазон мае група найменняў, прадстаўленая назвамі-арыенцірамі: *За базай* (тут і далей назвы падаюцца ў мясцовым маўленні) – назва поля за запраўкай, *За баней* – поле на трэцім участку за баняй, *За башней* – лес у канцы вёскі, *За возерам* – месца ў лесе Паляшын, *За канюшней* – назва поля, *За Мядзедкай* – поле за канавай Мядзедка, *За Рабянком* – назва поля, *За фермай* – назва поля, *Каля фермы* – назва поля, *Ля дуба* – месца ў парку, *Ля могілак* – назва поля, *Зарэцкі* – лес за ракой Ведрыч. Адзначаныя назвы ўказваюць на размяшчэнне аб’ектаў на мясцовасці і матывуюцца адказамі на пытанні: за чым? дзе? каля чаго? У якасці арыенціраў выступаюць прыкметы тапаграфіі і ландшафту мясцовасці, асобныя прадметы, пабудовы, зрэдку прозвішчы або мянушкі людзей, месцамі пасялення якіх заканчваліся вуліцы, вёскі.

Асаблівасці навакольнага ландшафту і тапаграфіі адлюстроўваюцца ў мікратапанімах *Астраўкі*, *Востраў* – месцы ў лесе

(*востраў* ‘узвышанае месца’, ‘частка сушы, акружаная балотам ці вадой’), *Барок* – поле каля лесу Катосталь, *Бярэзнік* – назва месца ў лесе, у якім растуць адны бярозы, *Гарэльнік* – лес, які згарэў, *Горка* – узвышанае месца на адной з вуліц вёскі, *Дубовая рошча* – месца, дзе растуць дубы, *Казлоў лес* – назва лесу каля в. Рассвет, *Ляды* – назва поля і хутара, дзе пасяліліся першыя жыхары вёскі (ляда ‘месца, на якім быў высечаны лес’), *Растанцы* – назва перакрывавання дарог (матывуецца дзеясловам *расставацца* або *расстацца*), *Сасоннік* – назва лесу, у якім растуць сосны, *Тарфянік* – назва поля на тарфу, *Чырвоны вугал* – назва лесу (*вугал* ‘частка лесу, якая вуглом у нешта ўразаецца: у балоцістае месца, поле, сенажаць’). Кампанент *Чырвоны* можа сведчыць аб наяўнасці лісцёвага лесу, які восенню “гарыць” рознакаляровым лісцем).

Да адной з пашыраных груп семантычнага мікратапанімікону вёскі Ведрыч адносяцца найменні, асновы якіх звязаныя з жыццём і дзейнасцю чалавека: *Басейн* – назва копанкі на трэцім участку, *Буравая* – месца каля буравой вышкі, *Буртполе* – назва месца за фермай, дзе захоўваюць бульбу ў буртах, *Гарадзінка* – месца ў лесе на трэцім участку (адгароджаны для нейкіх мэт участка), *Гусятнік* – месца, дзе пасвіліся гусі, *Завод* – назва трэцяга ўчастка, на якім быў пабудаваны завод па вырабу кармавой мукі, *Зернаток* – месца знаходжання зерняскладаў, *Кар’ер* – копанка па дарозе на Васілевічы, *Катлаван* – пажарны вадаём, *Капаныш* – назва фермы (ад *капаць*), *Кашара* – назва агароджанага месца для выпасу кароў, *Копанка* – назва штучнага вадаёма, у якім купаюцца дзеці, *Кралятнік* – назва месца, дзе была ферма, на якой разводзілі трусой (мясц. *кроль* ‘трус’), *Паздбішча* – назва поля, месца выпасу кароў (мясц. *паздбішча* ‘паша’), *Рабы мост* – мост на канаве, *Рубанікі* – месца за Васілевічамі (у ім адбылася высечка лесу або хмызняку), *Свінарнік* – месца знаходжання былой свінафермы, *Стройдвор* – назва месца, дзе размяшчаецца будаўнічая брыгада вёскі, *Фірма* – так называюць гараж, дзе стаіць машына, на якой возяць людзей на працу.

Адзінкавыя найменні фіксуюць тыпы пасяленняў: *Пасёлак* – асобная частка вёскі (*пасёлак* ‘невялікае пасяленне недалёка ад вёскі, горада’; ‘новая вуліца ў вёсцы, якая ўзнікла з жыхароў-высяленцаў’ [6, с. 200]), *Хутар* – ранейшае месца пасялення першых жыхароў вёскі (*хутар* ‘адасоблены зямельны ўчастак з адной сядзібай; двор’ [6, с. 200]), духоўную культуру: *Юбілей* – назва фермы.

Як сведчаць тлумачэнні, асушаныя месцы (цяпер палі) і лес вакол вёскі разбіты на ўчасткі, асобныя з якіх захоўваюць толькі

нумарацыю: *Трэці ўчастак*. Навакольная мясцовасць у выніку меліярацыйных работ перарэзана шматлікімі канавамі, што таксама пранумараваны: *Дваццаць першая канава, Дваццаць другая канава*.

У самой вёсцы некалькі вуліц маюць паралельныя неафіцыйныя найменні. Напрыклад, вул. *Юбілейная* знаходзіцца ў цэнтры населенага пункта, таму называецца і *Цэнтральнай*, *Прытачылаўка* – вуліца, што забудоўвалася значна пазней за асноўную (ад *прытачыць* ‘дадаць яшчэ частку, каб пабольшыць, нарасціць’). Адзінкавае найменне па сэнсавым змесце нясе адмоўную канатацыю: *Дурдом* – так жыхары вёскі называюць васьмікватэрны дом па вуліцы *Школьнай*.

Назвы дробных аб’ектаў разнастайныя па форме і могуць адлюстроўваць вялікі аб’ём паняццяў, выкарыстоўваючы мясцовую лексіку, аднак тым не менш свае сакрэты раскрываюць не заўсёды. Сярод іх зрэдку сустракаюцца тыя, што маюць няясную матывему, як, напрыклад, *Катосталь* (назва лесу за Кашарай). У такім выпадку мы можам выказаць толькі меркаванне. У структурных адносінах, думаем, найменне складаецца з дзвюх частак: *кат* і *сталь*, звязаных паміж сабою пры дапамозе злучальнай галоснай. Першая частка па сваёй унутранай форме сугучна з лексемай *кат*. Старажытны тэрмін *кат* мае шырокі арэал, прымае актыўны ўдзел у фарміраванні тапаніміі Еўраазіі і з’яўляецца шматзначным: ‘дом, хата’, ‘умацаванне’, ‘пасёлак’, ‘горад, абнесены сцяной і акружаны ровом’, ‘частка вёскі’, ‘воінскі стан’, у Беларусі – ‘турма’, ‘куратнік’ [3, с. 263–264]. Другая лексема *сталь* на Гомельшчыне вядома як ‘частка, столка’: *Маці ручнік, бувало, згорне у дзве сталі да і ўдарыць свого дзіцяці* [5, с. 94]. Лес вакол, відаць, быў тоўсты, прыгодны для будаўніцтва жылля, хат.

Па спосабе ўтварэння мікратапонімы в. Ведрыч падзяляюцца на тры групы:

1. Простыя, г.зн. тыя, што ўспрымаюцца як адна аснова. Яны ўтвораныя шляхам: а) анімізацыі, ці пераходам апелятываў у мікратапонім: *Астраўкі, Барок, Басейн, Бярэзнік, Востраў, Горка, Гусятнік, Завод, Катлаван, Кашара, Копанка, Кралятнік* (па аналогіі з *трусятнік*), *Ляды, Паздбішча, Пасёлак, Сасоннік, Свінарнік, Тарфянік, Фірма, Хутар, Юбілей*. Адзначаныя мікратапонімы блізкія да агульных імён. У сваёй большасці гэта метанімічныя ўтварэнні, у якіх назвы ландшафту, тапаграфіі, пабудоў, тыпаў пасялення перанесены без змен на геаграфічны аб’ект і ў аснове якіх ляжыць апелятыў (агульнае імя); б) марфемным спосабам, у прыватнасці суфіксацыі: *Гарадзінка, Гарэльнік, Капаныш, Прытачылаўка, Растанцы, Рубанікі*. Такія найменні ўтвораны ад дзеясловаў пры дапамозе топафармантаў *-інка*,

-льнік ці -нік (калі ад *гарэлы*), -ыш, -аўка, -цы, -нікі. Іх утварэнне можа суправаджацца марфаналагічнымі з’явамі накладання (Гарадзінка ад *гарадзіць*), нарашчэння асновы (Капаньш ад *капаць*, Прытачылаўка ад *прытачыць*), камбінацыяй з’яў: адначасовага накладання, нарашчэння і ўсячэння асновы (Растанцы ад *расстацца*). Конфіксныя ўтварэнні сустракаюцца зрэдку: *Зарэцкі* (за *ракой* + суфікс -ск са з’явамі чаргавання і накладання).

2. Складаныя, якія ўключаюць дзве асновы: *Буртполе, Дурдом, Стройдвор*. Элементы, што ўваходзяць у склад складаных мікратапонімаў, маюць таксама празрыстую структуру, у якой выразна выдзяляюцца дзве паўназначныя асновы (*Буртполе* – *бурт* і *поле*, *Зернаток* – *зерне* і *ток*), аб’яднаныя без злучальнай галоснай і пры яе дапамозе, або першыя асновы з’яўляюцца ўсечанымі (*Дурдом* – *дурны дом*, *Стройдвор* – мясц. *страіцельны* ‘будаўнічы’ *двор*).

3. Састаўныя мікратапонімы (г.зн. тыя, што маюць два і болей слоў) утвораны сінтаксічным спосабам. У іх выяўляецца некалькі мадэлей, што адрозніваюцца характарам кампанентаў: а) назвы-арыенціры ў выглядзе прыназоўнікава-іменных канструкцый: прыназоўнік *за* + апелятыў-назоўнік у форме Тв. склону адз. ліку ўсіх трох родаў: *За базай, За баней, За башней, За возерам, За канюшней, За фермай*. Разнавіднасць мадэлі а) прыназоўнік *за* + онім у форме Тв. склону адз. ліку ўсіх трох родаў: *За Мядзедкай, За Рабянком*. Прыназоўнік *за* ў назвах-арыенцірах паказвае на месца мікратапоніма, што знаходзіцца далей, на другім баку якога-небудзь іншага аб’екта; б) прыназоўнік *каля/ля* + назоўнік у форме Р. склону адз. або мн. ліку: *Каля фермы, Ля дуба, Ля могілак*. Канструкцыя ўказвае на месца мікратапоніма, які знаходзіцца паблізу іншага аб’екта; в) кваліфікацыйныя мікратапонімы – састаўныя па структуры найменні ў форме Н. склону: *Дубовая рошча, Казлоў лес, Рабы мост, Чырвоны вугал*. Першы кампанент у іх складзе з’яўляецца дэтэрмінуючым. У якасці дэтэрмінатара выступаюць прыметнікі ўсіх трох разрадаў: якасныя, адносныя, прыналежныя, другім словам – апелятывы, якія ўказваюць на навакольныя раслінны свет ці асобныя прадметы, размяшчэнне ў прасторы; г) трохкампанентныя назвы ў форме Н. склону: *Дваццаць першая канава, Дваццаць другая канава*. Азначальныя кампаненты ў прадстаўленай мадэлі выражаны парадкавымі састаўнымі лічэбнікамі, у якасці азначаемага задзейнічаны ландшафны тэрмін.

Марфалага-сінтаксічны спосаб у мікратапаніміі вёскі Ведрыч не з’яўляецца тапанімічна прадуктыўным. Пры яго дапамозе ўтворана толькі адно найменне: *Буравая*. Аднак у іншых беларускіх рэгіёнах

сучасны стан мікратапаніміі ўтрымлівае субстантываваныя прыметнікі даволі часта [1, с. 71–75].

Такім чынам, мікратапанімія в. Ведрыч сведчыць, што асноўным заняткам яе жыхароў здаўна з'яўляюцца земляробства і жывёлагадоўля. Па гэтай прычыне семантычныя тыпы матывацыі абмежаваны асновамі, звязанымі з жыццём і дзейнасцю чалавека, што праходзілі пры яго непасрэдных зносінах з геаграфічным асяроддзем. Дакладны час заснавання населенага пункта дазваляе аднесці ўзнікненне назваў геаграфічных аб'ектаў вёскі да сінхранічнай мікратапаніміі, якая мае рэальную грамадска-гістарычную і геаграфічную аснову.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Адамовіч, Я.М. Мікратапанімічныя назвы / Я. М. Адамовіч. – Мінск: Вышэйшая школа, 1971. – 112 с.
2. Гароды і вёскі Беларусі: давед. выданне / С. В. Марцэлеў // Гомельская вобласць. Т. 2. Кн. 2. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя. – 2005. – 518 с.
3. Мурзаев, Э. М. География в названиях / Э. М. Мурзаев. – М.: Наука, 1979. – 163 с.
4. Беленькая, В.Д. Топонимы в составе лексической системы языка / В.Д. Беленькая. – М.: МГУ, 1969. – 166 с.
5. Тураўскі слоўнік: у 5 т. / АН БССР, Ін-т Мовазнаўства імя Я.Коласа. Т. 5. : С–Я / [склад. А.А. Крывіцкі, Г.А. Цыхун, І.Я. Яшкін і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1987. – 423 с.
6. Яшкін, І. Я. Беларускія геаграфічныя назвы. Тапаграфія. Гідралогія / І. Я. Яшкін; рэд. д. філ.н. М. В. Бірыла. – Мінск: Навука і тэхніка, 1971. – 256 с.

УДК 811.161.3:392. 91 (476.2)

У. А. Бобрык

МЯНУШКІ ВЕТКАЎСКАГА РАЁНА

Аб'ектам даследавання, вынікі якога прыведзены ў артыкуле, з'явіліся мянушкі Веткаўскага раёна. Прааналізаваны матэрыял сведчыць, што мянушкі складаюць значны пласт лексікі ў гаворцы. Рашаючымі фактарамі іх утварэння і ўжывання з'яўляюцца народны гумар і назіральнасць камунікантаў. Мянускі могуць служыць гістарычнаму даследаванню жыцця народа не ў меншай ступені, чым іншыя помнікі